

Jaap van der Ende en de Dordtse beiaard

Herman A. van Duinen

Donderdag 13 september 2018 overleed in Schoonhoven de legendarische beiaardier Jaap van der Ende op 90-jarige leeftijd. Van 1966-1993 was Van der Ende beiaardier van Dordrecht en heeft hij de Dordtse beiaard internationale bekendheid gegeven. Bij zijn pensionering in 1993 werd een boek aangeboden onder de titel 'Portret van een beiaardier'. In het voorwoord schreef de Commissaris van de Koningin in de provincie Zuid-Holland, mr. S. Patijn, onder meer: 'Jaap van der Ende heeft gedurende 40 jaar in binnen- en buitenland niet alleen een vooraanstaande rol gespeeld als bespeler van talloze beiaarden, maar heeft bovendien aan de muzikale en technische ontwikkeling van het beiaardspel een uitzonderlijke bijdrage geleverd'. In dit artikel wordt een terugblik gegeven op het leven van deze voor de Dordtse beiaardcultuur zo belangrijke persoon.

Schrijnwerker en beiaardier

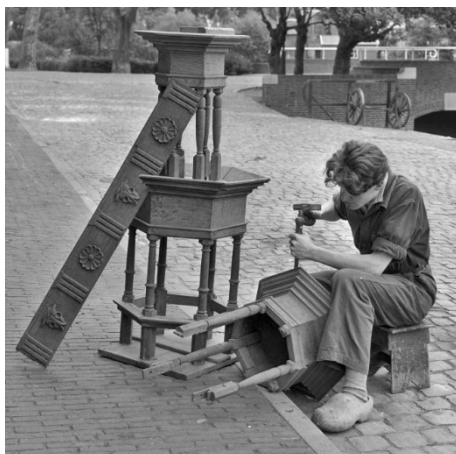
Jacob (Jaap) van der Ende werd 25 juli 1928 in Schoonhoven geboren in het statige huis Tol 6 aan de Tolhaven als zoon van Johannes Jacobus van der Ende en Maggeltje Stout, waar hij tot zijn overlijden heeft gewoond. Zijn vader betrok het pand in 1918 waar hij een restauratiebedrijf, een meubelmakerij en een stoffeerbedrijf begon.

Jaap was als enige jongen in het gezin al vroeg voorbestemd om het bedrijf van zijn vader voort te zetten en werd daartoe opgeleid in de schrijnwerkersplaats in het achterhuis. Hij bekwaamde zich als schrijnwerker en restaurateur en volgde van 1950-1958 lessen in beeldhouwkunst, tekenen en boetseren aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Rotterdam.



Naast zijn studie bleef hij werkzaam in het bedrijf, deed restauratiewerk in de werkplaats en vervaardigde onder meer rijk geornamenteerde wapenschilden voor gemeentehuizen in Gouda en Bleskensgraaf (links).

In de Sint-Laurenskerk in Rotterdam kreeg de historische orgelkas uit de Bartholomeuskerk van Schoonhoven, opgeslagen in



de werkplaats van Van der Ende, in 1958 als transeptorgel een plaats in deze kerk. Het orgel werd uitgebreid met een zogenaamd Rugwerk, een verkleinde kopie van de hoofdwerkkas (rechts). Onder het Rugwerk bevinden zich door zoon Jaap gemaakte Duitse stadswapens van steden die het geheel hebben bekostigd. Op de foto links werkt Jaap aan een pinakel voor het orgel en op de middelste foto staat vader Van der Ende tussen de nieuw vervaardigde pinakels van het transeptorgel.

Zijn eerste muzikale vorming ontving Jaap van der Ende van de plaatselijke musicus Jac. Kaasschieter, die hem vanaf zijn zevende jaar orgelles gaf. Op 23-jarige leeftijd begon de beiaard een rol te spelen in zijn leven. Stadsbeiaardier A.C. Lensen zocht een assistent en nam contact op met de familie Van der Ende met de vraag of zoon Jaap misschien interesse had. Jaaps vader stimuleerde zijn zoon en zo werd deze leerling bij Lensen (*rechts*). Belangeloos bespeelde hij regelmatig de stadhuisbeiaard van Schoonhoven.

In 1953 volgde Jaap, naast zijn studie aan de Academie voor Beeldende Kunsten, lessen aan de in dat jaar opgerichte Nederlandse Beiaardschool in Amersfoort bij Leen 't Hart en behaalde daar het praktijkdiploma beiaard en het Staatsexamen M.O. Muziek met als hoofdvak beiaard. In 1958 volgde zijn vaste aanstelling als stadsbeiaardier van Schoonhoven.

Tussen 1958 en 1973 gaf hij naast zijn werk in de zaak van zijn vader tevens enkele dagen per week les. Zo werkte hij van 1958-1963 aan de Ambachtsschool in Den Haag en gaf daar vaktekenen, materiaalkennis en constructietekeningen. Aan de Vakschool voor de Meubilerings- en Houtbedrijven in Rotterdam gaf hij van 1963-1967 dezelfde vakken als in Den Haag.

In 1966 gaf Jaap de vakken boetseren en handtekenen aan de vakopleiding voor goud- en zilversmid in Schoonhoven en was hij van 1967-1973 verbonden aan de lts van Schoonhoven voor het vak machinale houtbewerking.

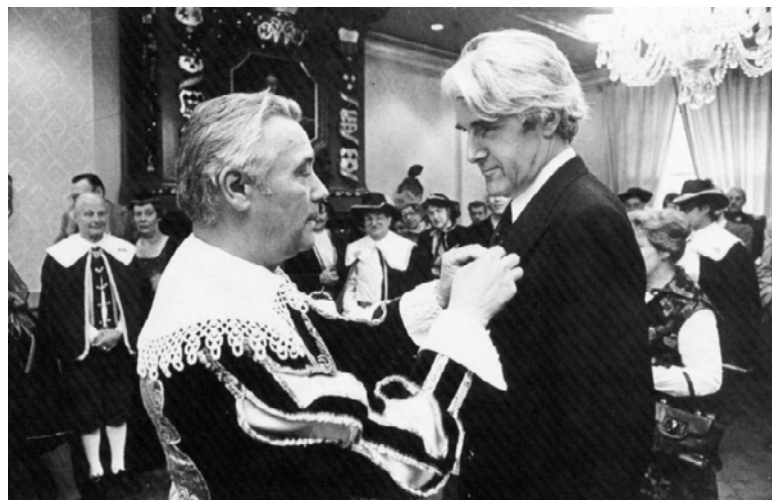


Al eerder, in 1962, was Jaap van der Ende benaderd door de voorzitter van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging om als adviseur in dienst te treden. Van 1968-1975 was hij voorzitter van de adviescommissie binnen deze Vereniging. Na die periode trad hij op als zelfstandig beiaardadviseur.

Na zijn vaste aanstelling als beiaardier in Schoonhoven kreeg hij in Woerden (1964), Dordrecht (1966), Oudewater (1968) en Gouda (1979) een vaste aanstelling als stadsbeiaardier. Al deze activiteiten namen zoveel tijd in beslag dat het familiebedrijf na het overlijden van Van der Ende sr. voorlopig werd stilgelegd.

Inmiddels was Jaap op 9 juni 1969 op 40-jarige leeftijd getrouwd met de landelijk bekende Dordtse illustratrice Coby Krouwel (1925-2010). Zij namen hun intrek in het ouderlijk huis in Schoonhoven. Uit dit huwelijk werd in 1970 een dochter, Jacoby, geboren.

In 1973 richtte Jaap van der Ende de Historische Vereniging Schoonhoven op. Voor al zijn activiteiten werd hij in 1981 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.



*Links: illustratie door Coby van der Ende-Krouwel.
Rechts: Jaap van de Ende wordt geridderd.*

Van beiaard tot geschut

De eerste klokken in de vanwege verzakking nooit afgebouwde Grotekerkstoren in Dordrecht, zullen uitsluitend luidklokken zijn geweest. Deze vonden hun einde tijdens de kerkbrand van 1457, waarbij ze naar beneden vielen.



Na de brand werd op de reusachtige beiaardzolder, 14x10x10 meter, een vrijstaande eikenhouten klokkenstoel gemaakt met aan de noord- en zuidzijde twee paar diagonaal gerichte eikenhouten staanders. De 16 meter lange balken steunen op de lager gelegen kaapstandzolder (*links*). In deze klokkenstoel hing de eerste beiaard. In 1535 vermeldt de stadsrekening:

'Noch betaelt den beyerman syn jaarwedden van dat hij dagelijcx opdie clocken speelt op die Groetekerck ende somwijlen opten Tollebrugtoren'.

In 1575 werden veel klokken uit Dordrecht en omgeving in de kerk van het voormalige minderbroedersklooster omgegoten tot geschut. Een klok van omstreeks 1460 (1.890 kg) bleef als luidklok bewaard. Deze klok (*rechts*) maakt nu deel uit van de in 1966 geplaatste beiaard. In gotische letters staat op de klok geschreven:

'Ut vox sonat in deserto Christo tubas in aperto voce clara laetabunda parate vias Domini: Johannes ergo vocaberis', dat is: 'Gelijk de stem roept in de woestijn, zo luidt gij vrolijk tot Christus in de lucht met heldere en blijmoedige stem: bereid de weg des Heeren; daarom zult gij Johannes worden genoemd'.

In 1681 werd door Johannes Ouderogge een luidklok gegoten met een gewicht van 2.600 kg. Het opschrift luidt:

'Soli Deo Gloria, Johannes Ouderogge, Rotterodamus, me fecit 1681', dat is:

Aan God alleen de eer, Johannes Ouderogge, Rotterdam, heeft mij gemaakt, 1681'.



Opmerkelijk genoeg is Dordrecht in de zeventiende eeuw – de bloeiperiode van de Nederlandse beiaardkunst – verstoken gebleven van een nieuwe beiaard voor de Grotekerkstoren en bleef zij op het gebied van de beiaardkunst achter bij de grote steden in Nederland en Vlaanderen.

Een 'carillon voor Dordrecht'

17 februari 1940 werd de stichting 'een carillon voor Dordrecht' in het leven geroepen. Initiatiefnemer was burgemeester Bleeker. Het woord *carillon* is een verbastering van *quadrillon*. In dat woord is het getal vier (*Frans: quatre*) te herkennen. Oorspronkelijk was dit een voorstel van vier klokjes die een melodietje speelden om de uurslag aan te kondigen.

Door oorlogsomstandigheden bleef het werk van de stichting liggen, maar werd in 1949 weer opgepakt. Burgemeester Bleeker werd erevoorzitter. Er werd gestreefd naar een beiaard van 40 klokken., waarvan de kleinste 10 kilo en de grootste 725 kilo zou wegen.

Acties van de stichting vonden veel bijval van de Dordtse bevolking en het bedrijfsleven. Zo schonken onder meer de Dordtse Slagersvereniging, sigarettenfabriek Chief Whip, bewoners van het Land van Valk, Dagblad De Dordtenaar en voetbalvereniging EMMA een klok.

Opdracht om een beiaard te gieten, kreeg klokkengieterij Van Bergen in Heiligerlee. Uiteindelijk telde de beiaard 42 klokken, waarvan de zwaarste klok 650 kilo woog. Het totale gewicht bedroeg 4.800 kg.

In 1950 beluisterde de Dordtse commissie de nieuwe beiaard op het terrein van de klokkengieterij in Heiligerlee (*rechts*). De beiaard werd bespeeld door de beiaardier Toon van Balkom uit 's-Hertogenbosch.

Tijdens de ingebruikname in 1951 werd de beiaard bespeeld door Willem Créman, beiaardier in Zwolle en Kampen. Ondanks het enthousiasme tijdens de acties voor geldinzameling was er buiten de genodigden weinig publieke belangstelling. De eerste aanstelling kreeg Leen 't Hart, directeur van de beiaardschool Amersfoort. 9 april 1953 werd hij opgevolgd door Cor Visser, organist van de Dordtse Grote Kerk.

De adviescommissie van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging in Amsterdam stelde in haar rapport dat de klank vanuit de toren te ijl was en adviseerde, de beiaard in de toekomst uit te breiden met enkele basklokken. Het klokkenspel deed dienst tot 1961, toen de klokken moesten worden gedemonteerd vanwege restauratie van de toren.



Een nieuwe beiaard in 1966

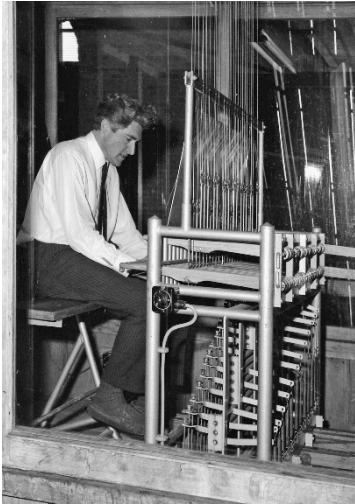


De adviescommissie van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging stelde in een rapport dat de Van Bergenbeiaard te klein en onzuiver was om na restauratie van de bovenbouw van de toren te herplaatsen. Om eenheid te krijgen, zouden de klokken hergieten moeten worden. Besloten werd een nieuwe beiaard te laten gieten, waarbij Jaap van der Ende (*tweede persoon van links*) namens de adviescommissie adviseur werd.

De nieuwe beiaard werd besteld bij klokkengieterij Eijsbouts in Asten. De financiering werd mogelijk gemaakt door een forse donatie van de gasfabriek vanwege haar 75-jarig bestaan en het elektriciteitsbedrijf vanwege het 50-jarig bestaan. De Van Bergenbeiaard werd omgesmolten en het gietbrons gebruikt voor een

nieuw te gieten beiaard van 48 klokken. De oude middeleeuwse klok werd verstemd en als 49ste klok in de beiaard opgehangen. De grootste klokken kwamen te hangen in de oude klokkenstoel. Voor de discantklokken werd een eikenhouten constructie gemaakt boven de speelkamer. De grootste klok, de *bourdon*, kreeg een gewicht van 6.000 kg (*rechts*). Het totale gewicht bedroeg ruim 25.000 kg.





5 mei 1966 werd de nieuwe beiaard feestelijk in gebruik gesteld door burgemeester Van der Lee met beiaardspel door de adviseur en stadsbeiaardier van Schoonhoven Jaap van der Ende (*links*) en de beiaardier van de kathedraal van Antwerpen Jo Haazen. Op het programma van Jaap van der Ende stonden werken van Jef Denyn, Staf Nees, Frédéric Chopin, Edward Elgar en Wouter Paap.

Jo Haazen speelde composities van Matthias van den Gheyn, Jef Denyn, Josef Haydn, Ignaz Pleyel en Joseph-Hector Fiocco.



Later in het jaar werd Jaap van der Ende benoemd tot stadsbeiaardier van Dordrecht. Door zijn contacten met architect ing. W. van den Berg, die zowel de toren van de Grote Kerk als tientallen panden in de binnenstad heeft gerestaureerd, kon hij ook als schrijver zijn hart ophalen. Zo sneed hij bovenlichten voor het patriciërshuis aan de Wolvenvershaven 9 (*links*) en het pand Blindenliedengasthuissteeg 12 (*rechts*).



De betekenis van beiaardier Jaap van der Ende



De nieuwe beiaard werd door zijn inzet internationaal een begrip vanwege de zuivere toon, de akoestiek van de toren en de uitstekende speelaard. Nationale en internationale beiaardiers vonden het een eer op de Dordtse beiaard te mogen spelen tijdens de zomeravondconcerten.

Zelf was Van der Ende begonnen een serie beiaardconcerten te geven met telkens een of meerdere integrale uitvoeringen van composities van een bekende componist. Zo werkte hij vele composities van onder meer Sweelinck, Vivaldi, Händel, Mozart, Bach en Chopin om voor beiaard. Een gedurfde aanpak, die toentertijd veel twijfelachtige reacties opriep, maar die succesvol is gebleken.

Voor deze concerten werd een programmaboekje uitgegeven – *Torenmuziek Dordrecht* -, dat model heeft gestaan voor de vele programmaboekjes in Nederland. Zijn vrouw Coby illustreerde de Dordtse programmaboekjes met haar karakteristieke tekeningen.



Door zijn niet aflatende ijver wist hij velen voor de beiaardconcerten te interesseren. Zijn concerten trokken vele luisteraars die plaatsnamen op bankjes rond de toren van de Grote Kerk. Zelfs tuinstoeltjes werden meegenomen om van een goede luisterplaats verzekerd te zijn.

Tallose lezingen hebben mensen in geheel Nederland enthousiast gemaakt voor de beiaardkunst. De leus 'Blijf niet anoniem, word lid van de Dordtse beiaardkring' bleef niet

zonder resultaat; zo'n 1200 geïnteresseerden werden lid; al met al de grootste beiaardkring in de wereld. Daarnaast organiseerde Van der Ende excursies naar belangrijke beiaardsteden in Nederland en België, onder meer naar Schoonhoven, Gouda, Amsterdam, Kortrijk, Mechelen en Leuven.

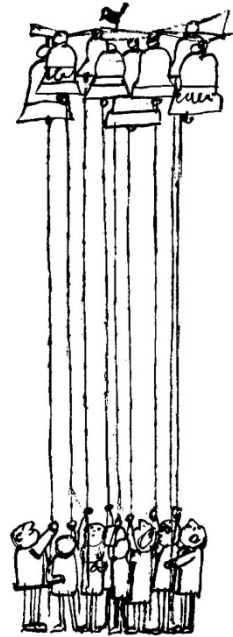
Het Dordtse Wisselluidersgilde



Naast zijn beiaardbespelingen, zo'n 500 bespelingen per jaar, ontstonden in het begin van de jaren 70 enkele nevenactiviteiten.

In 1971 werd het Dordtse Wisselluidersgilde opgericht. In de toren werden twaalf klepels van de grotere klokken aangesloten om dit eeuwenoude Engelse klokkenspel (*change-ringing*) op de kaapstandzolder te beoefenen. In een steeds wisselende volgorde werden door een groep hiervoor opgeleide wisselluiders de klokken tot klinken gebracht.

De wens van Jaap van der Ende nog eens een echt Engels klokkenspel in de toren te plaatsen, waarbij de klokken 360 graden om hun as draaien, is tijdens zijn Dordtse periode (1966-1993) helaas niet verwezenlijkt.



De Dordtse stadspijperskapel 'Bombarde'

Stadspijpers waren de eerste torenmusici in de ontwikkelingsgeschiedenis van de steden. De eerste stadsmuzikanten hadden veelal ook de functie van 'beyerman'. De beiaardier is dan ook voortgekomen uit zijn werk als stadsspeelman.

De Dordtse stadspijperskapel 'Bombarde' trad zowel op tijdens voordrachten door Jaap van der Ende over de beiaardkunst als andere representatieve bijeenkomsten. De Dordtse stadspijpers musicerden op oude renaissance blaasinstrumenten en beheersten een breed repertoire uit de zestiende eeuw.



Een nieuwe speeltafel voor de Dordtse beiaard



Dr. André Lehr (1929-2007), directeur van klokkengieterij Eysbouts in Asten, schreef in 'Portret van een beiaardier' over Jaap van der Ende:

'Zijn belangstelling voor een fraaie vormgeving, stellig een erfenis van zijn opleiding tot schrijnwerker, komt op talloze punten tot uitdrukking. Zijn gevoel voor esthetica en dan met name in de vormgeving van al die onderdelen van een beiaard die met een meubelmaker hebben te maken, is vooral het geval met het klavier (speeltafel). Het nogal technisch aandoende klavier van de Dordtse beiaard vervangt hij door een meubel van eigen makelij in de onberispelijke stijl van de vakbekwame meubelmaker'.

Op de balk boven de lessenaar schilderde Herman A. van Duinen de tekst 'GOD WACHT OM ZIJN EIGEN TONEN TERUG TE HOREN ALS GAVE UIT MENSENHANDEN', naar een spreuk van L. Tagore.

Afscheid als beiaardier

25 juli 1993 bereikte Jaap van der Ende de pensioengerechtigde leeftijd en kwam er een einde aan zijn indrukwekkende carrière als stadsbeiaardier van vijf gemeenten, Dordrecht, Gouda, Oudewater, Woerden en Schoonhoven. Zelf beschouwde hij de Dordtse beiaard als zijn levenswerk.



Voor zijn afscheid werd de werkgroep 'Afscheid Jaap van der Ende' in het leven geroepen. De werkgroep slaagde erin een rijk en gevarieerd aanbod van culturele evenementen te organiseren met concerten in de vier beiaardsteden. De gezamenlijke Burgemeesters en Wethouders van Dordrecht, Gouda, Oudewater en Schoonhoven schreven in het 'Voorwoord' van het programma-boekje onder meer: *'Het is ons een groot genoegen op bescheiden wijze iets terug te kunnen doen voor de man die veertig jaar lang onze torenmuziekinstrumenten heeft gediend met zijn kleurrijke muzikale spel'*.

Maandag 15 november had 's middags een receptie plaats in het stadhuis van Dordrecht, waar hij, volgens

Dagblad De Dordtenaar, werd 'overladen met muzikale huldeblijken en stoffelijke herinneringen aan een vruchtbaar muzikaal (bezoldigd) bestaan'. Wethouder Dirk ten Veen overhandigde een boek 'Portret van een beiaardier' en de erepenning in brons van de Stad Dordrecht (*linksboven*); een toepasselijk metaal, gezien de band die Van der Ende met de bronzen klokken had.

Namens de vier stadsbesturen kreeg hij een renaissance-trombone voor de Dordtse Stadspijperskapel. Van de leden van 'Bombarde' kreeg Van der Ende een met houtsnijwerk versierde muziekstandaard. De wisseluiders schonken als herinnering een plaquette (*rechts*), ontworpen en gemaakt door Herman A. van Duinen, dat een plaats kreeg in de torenhal van de Grote Kerk.

In de hal van het stadhuis speelde het Amsterdam Loeki Stardust Quartet een programma dat bestond uit arrangementen uit de Renaissance en van Johann Sebastian Bach.



Jacoby, Coby en Jaap van der Ende

's Avonds volgde een concert in de Grote Kerk. De avond begon met een beiaardconcert (*Concert in a, BWV 1041 van Bach*), vierhandig gespeeld door zijn opvolgers Boudewijn Zwart en Henry Groen. De beiaardier en organist Dirk Donker gaf een orgelconcert op het Kamorgel met werken van Johann Sebastian Bach (*Fantasia in G, BWV 572*) en César Franck (*Premier Choral en mi majeur*). Capella Breda o.l.v. Daan Manneke bracht afwisselend een fraai programma ten gehore met madrigalen, anthems en werken van Daan Manneke, Arvo Pärt en Hugo Distler.

In zijn dankwoord zei Jaap van der Ende onder meer: *'Het jaar 65 werd inmiddels 65½. De 'zwaluwnesten' (de extra's bij mijn vaste verplichtingen zoals luiders, blazers, beiaardadviezen, enz.) konden en moesten zelfs doorgaan... Daarna ineens de onvoorspelbare afscheidsfeesten met eretekens en cadeaus. Het enorme bedrag aan geld zal worden omgezet in vier renaissance-bazuinen. Het oude vak van stadsmuzikant is weer bevestigd. Het vak heeft grote uitstraling, omdat het grenzen kan laten vervagen door tijdloze schoonheid. Prof. G. van der Leeuw zei het eens zo: 'De schoonste muziek is slechts een weerklank van het eeuwige Gloria'*.

Zie ook www.debeiaardier.nl